

ZAŠTO SU NAM (NE)POTREBNE DRUŠTVENE NAUKE

Željko Rutović

A present-day person is situated and formatted in the framework of a passive cognitive role. Namely, the rapid and accelerated technological development, in which a person, thanks to the perfection of the image, becomes part of global propaganda-manipulation, broke the civilizational connection between a human and social sciences. Today's postmodern humans do not have their new philosopher who could determine the directions and actions of this century. The ideology, aesthetics and ethics of the 21st century are based on the electronic image.

*Vidimo samo ono što znamo, a ko
ne zna, taj ništa ne vidi. Ne zna čak
ni da ništa ne zna i da ništa ne vidi.*

Gete

Duga istorija kritičke misli i studija humanistike od antičkog, renesansnog, pa do modernog doba, svojim učenjima kao nazorima i vrijednostima društva i pojedinca, odredile su ideal obrazovnog kritičkog mišljenja i djelanja u savremenom društvu. Ljudska misao podjednako se vjekovima i humanizovala uz pomoć misaonih alata. U konačnom društveno-humanističke nauke generisale su, pospješivale individualnu racionalnost, uticale na formiranje ličnosti, promišljanje sistema društvenih

vrijednosti i djelotvornosti, snažeći oblike zajedničkog diskursa ljudske interakcije. Kao takve, one između ostalog oblikuju profil našeg kolektivnog kulturnog identiteta.

No, globalni neoliberalni ekonomski poredak funkcionalno predominantan zahtjevima profita sve više potiskuje humanističke, odnosno nazore kritičkog mišljenja iz univerzitetskih i naučnih praksi. U sveopštem kontekstu menadžment kulture neoliberalnog ekonomskog determinizma društvene nauke kao teorijska produkcija kritičkog, emancipatorskog znanja postaju „višak“ na različitim obrazovnim nivoima. U eri digitalnog, kritičko-imaginarno je poništeno, prevrednovano i zamijenjeno novom pojavnošću. Mogućnosti beskrajnog napretka tehnologije poništili su napredak razumijevanja smisla i pitanja, podjednako o čovjeku i društvu. Zahtjevi neoliberalnog poretka za kontinuiranom maksimalizacijom profita, posljedično odstranjuju misao koja propituje i generiše djelatnu sumnju, kritiku i racionalni argumentum logosnog karaktera.

Nametanjem logike i zakonitosti tržišnih procesa u okvire slobodnog kritičkog mišljenja, odnosno nametanja karaktera isplativosti ili ne, područje društvenih nauka danas je posljedično u zoni degradacije i potiskivanja iz obaveznosti obrazovnih programskih disciplina. Sveljudsko pravo na kritičko znanje i dijalektičke vrijednosti sumnje, ozbiljno je u 21. vijeku dovedeno u pitanje. Prvi primjeri tržišnih zakonitosti govore o zatvaranju Centra za istraživanje u modernoj evropskoj filozofiji, sa *Midlseks* univerziteta koji je i donio odluku o njegovom zatvaranju sa obrazloženjem nedostatka finansijske podrške namjenskih fondova. Poslije niza protesta 2010-2011.godine Centar je preuzet od *Kingston univerziteta* u Londonu.

Globalni koncept *studiranja vještina* (Skill Education) i favorizovanja programiranja kao kulturnog predmeta, platforma je uspostavljanja novog poretka obrazovanja iz koga se odstranjuju specifične nauke kritičko-humanističkog karaktera,

podjednako u srednjem i visokom obrazovanju. U ovom kontekstu sociolog Slobodan Vukićević će kazati: „Ako se društvene nauke isključe iz obrazovanja ličnosti, to je rat protiv ljudske prirode, a taj rat čovjek i njegova zajednoca moraju izgubiti“ (2019). Uspostavljanjem sveopšteg koncepta „izvršilaca“ otvara se problemski okvir koji će generisati mnoga otvorena pitanja. U ime „efikasnosti“ i profita kao vrhovnog načela neoliberalnog koncepta, obrazovni sistem se usmjerava prema preduzetničko-menadžerskim tehnikama, dok vrijednosne dimenzije i tumačenje društvenih pojava ostaju u fakultativnoj sjeni izbornih predmeta. U ime tehno-racionalnosti i menadžmenta komunikacija svakodnevno narastajući fenomeni društvene stvarnosti, proistekli takođe iz tehno-okruženja, sve više nemaju ni naučnu utemeljenost ni dijalošku kompetentnost. Umjesto konkretnih dijaloških razmišljanja snaženja svijeta argumentuma i humanosti, administrativno se favorizuje, odnosno globalizuje sistem preuzimanja obrazaca, u konceptu izgradnje sveopšteg „digitalnog blagostanja“ i pasivnog položaja čovjeka u okviru takvog sistema. Da bismo razumjeli značaj i vrijednost društvenih nauka moramo ih posmatrati u dubinskom kontekstu korporativne kulture i karaktera društvenih promjena nastalih upravo kao rezultat svemoći tržišta i menadžerske revolucije. Kulturna hegemonija neoliberalizma, kulturne i socijalne sile, u kontekstu države i preduzeća kao dvije institucije predstavljaju ne samo tehničko-ekonomsku moć, već te institucije po filozofu Vonsen Dekomu „predstavljaju oblike mišljenja, ne samo oblike delanja“.

Pitanja smisla i razumijevanja ljudskog postojanja, ljudske društvenosti, etičnosti, odgovornosti, samoregulacije, vrijednosnih nazora, percepcije društva koje se ubrzano mijenja – moguća su za prijem, analizu i proaktivnost jedino i samo uz pomoć društveno-humanističkih nauka. Složićemo se da je čovjek više od nagona i instinkata primarnih egzistencijalnih

poriva. „*Ekonomija nije sve; ekonomisti ne treba da vode čovečanstvo, odnosno da određuju šta su globalni prioriteti. Idealno bi bilo tu ulogu, iz ruku političara i delimično biznismena i vojne elite, prebaciti u ruke sociologa, antropologa, politikologa i ostalih intelektualaca vezanih za humanističke nauke*“, kazaće u ovom predmetnom diskursu, Goran Nikolić (2017: 30).

Izbacivanje-redukcija određenih disciplina društvenih nauka iz savremenog kapitalističkog školskog sistema posljedično urušava nužnost čovjekovog znanja i razumijevanja pojava i svijeta u kome živi. Otuda i pitanja: Je li moguća dijalektičnost društva bez obrazovne supstancijalnosti nauka o njemu? Da li se npr. sukobi koji potiču iz nerazumijevanja, iz drugačijih običaja, kultura, tradicija i vjera, lakše u uzroku i posljedici prevladavaju sa ili bez društvenih nauka? Transistorijske teme čovjeka, društva i civilizacije primat su kritičkih studija u odnosu na vještine i primat tržišta, koje zakonito danas otvara čitav areal pitanja kulture ljudskih prava. U predmetnom duhu problema i karaktera teme i pitanja Vesna Stanković-Pejnović, gotovo u formi zaključka će kazati: „Sve je usmjereno tehnokratski, stvaranju stručnjaka i sve se ultimativno objašnjava u tehnokratskim terminima, a obrazovanje sve više gubi temelj razvoja humaniteta, a sve više postaje komercijalna usluga u službi otvorenog tržišta kapitala.“ (2017).

Totalni menadžment ili „krnji ljudi“?

Danas kada je čovječanstvo u fazi velike promjene, te kada govorimo o postčovjeku, postistini, postumjetnosti, govorimo istovremeno i o antropološkoj pretpostavci da je čovjek samo čovjek kritike, bez čijeg izvorišta nema (samo)razumijevanja svijeta. Devalvacija ili slom vrijednosnog sistema umnogome je posljedica društva spektakla, pohlepe i samodovoljnosti. Rezultanta tog

sloma je kretanje čovjeka ne prema *drugom* čovjeku već jedino i samo prema *sebi*. Ta okrenutost sebi iz embrionalnog je izvora konzumerizma, propagande, manipulacije i odsustva empatije.

Između ostalog, kritički momentum je taj koji treba da se suprostavlja narastajućoj bezdušnosti (sve)tehnološke civilizacije. Kako imati svijest o samovrijednosti? Imajući u vidu Fromovu ocjenu da „obrazovanje nas ne podstiče da više mislimo niti da razumijemo aktivniju maštu“ (2016) pitaćemo se pomoću koje nauke i pomoću kojeg izraza, (samo)pojasniti stvari u vremenu društvenih promjena sveopšteg nadzora, velikih podataka, algoritama, statistika, prikupljanja ličnih podataka u svrhu menadžerskih rješenja maksimalizovanja i nezajažljivosti profita.

Globalna kapitalistička ekspanzija 21. vijeka koja se umnogome razlikuje od one u Evropi 18. i 19. vijeka o kojoj su pisali Adam Smit i Karl Marks, otvorila je danas nova, dosad nepostojeća tržišta, čiji je npr. jedan od generatora veliko tržište ličnih podataka. Suštinski, kapitalizam se ekstremno širi na sve dosad nekomercijalizovane sfere života u okviru kojeg i slobodno vrijeme dobija nova značenja, tržišna načela, pa samim tim i posljedične kulturološke diskurse. U ovom problemskom krugu pitaćemo se kako i posredstvom kojih nauka i znanja pojasniti uticaj tržišnih transakcija na slobodno vrijeme, njegovu transformaciju i kulturološku preobrazbu.

Danas živimo, u svijetu gdje je dominantni način mišljenja menadžerski, tehnološki, programersko-robotički u konfliktности sa istorijskim, kulturološkim i kritičkim mišljenjem. Novi oblici shvatanja i doživljaja svijeta, društva i čovjeka, i na njima uspostavljeni fenomeni kao proizvod socijalnog inženjeringa i menadžmenta ljudske mase posmatraju kao višak sve nivoje izražajne kritičke svijesti. U relacionim odnosima monopola profita i tehnologije, Vukićević konstatuje „istinska naučna saznanja o ljudskoj prirodi i prirodi ljudske zajednice se nalaze u rezultatima filozofije i društvenih nauka.“

Društvene teme i način njihove predstave, odnosno poželjne percepcije javnosti, danas je predmet interesovanja korporativne industrije i sa njom povezanih krugova moći. U takvom sve više dirigovanom kontekstu i kulturi digitalnog nadzora, postajemo kako Noam Čomski kaže – *proizvođači pristanka*. Pitanje je, može li čovjek o sebi i svom mjestu i ulozi u društvu promišljati i odlučivati bez pomoći društvene kritike, ili je do forme cinizma, estetika reklama pandan kritičkoj svijesti? „Da je, primera radi, većoj redistribuciji sklonim sociolozima dato društvo na upravljanje, privredni rast bi bio sporiji ali bi njegove blagodeti uživali svi“ (G. Nikolić).

Urušavanje kritičke spoznaje, redukovanjem društvenog i naučnog humanizma iz obrazovnih programa, proizvodi osiromašeni, sklon manipulaciji egzistencijalni pogled na život koji svakako uključuje i politički, istorijski, porodični, etički, religiozni pogled. „Obrazujemo čitave generacije pretvarajući ih u automate koji znaju samo jedno: kako se prilagoditi tržištu i unovčiti suvu vještinu. Društvo sada obiluje takvim ‘akademcima’. To su strojevi obučeni za potrebe korporacija, jeftiniji su i podložniji kontroli od dobro obrazovanih ljudi sa integritetom i sposobnošću za promišljanje.“ kazaće u ovom diskursu akademik prof. dr Mark L. Grinberg (2020, Kansas, SAD).

Kao što je potreba za industrijom i viškovima, profitom, okosnica privrednog, ekonomskog napretka ljudskog društva, složićemo se da tog napretka nema bez kritičke svijesti o ukupnim odnosima – relacijama svih aspekata društva. U suprotnom, kakvog čovjeka za posljedicu imamo? Kakav je čovjek čiji je glavni prijem i glavna naratologija prikaz stvarnosti posredovan masovnim medijima? Da li je prikaz te stvarnosti i fikcija Orvelove stvarnosti? A kako i pomoću kojih nauka posmatrati svijet iz ugla čovječnosti, jer čovjek je prije svega duhovno biće?

Pozitivističko određenje istine kao koherencije viših sudova, pa samim tim i sama realnost u suprotnosti je sa metodom naučne

istine društvenih nauka. Manipulacija, zamjena fikcije i realnosti, danas u XXI vijeku prirodno traži tumačenje izvan tehnicističkog pristupa. Postmoderno doba traži propitivanje istine u eshatološkom smislu, kao načina filozofskog traganja, jer postindustrijske ideje dominiraju impresijom a ne sadržajem onoga što bi trebalo ili moralo da bude predmet proučavanja, analize, kritike.

Po riječima Vila Djuranta, američkog filozofa i historičara, napredak znanja, tehnike i udobnosti samo je napredak sredstava, a ako nema napretka smisla, etike i vrijednosti, onda je napredak zabluda. U ovom kontekstu možemo li o eshatologiji ljudskog bića, o samom smislu ljudskog postojanja, djelovanja i razmišljanja govoriti bez supstance i svrhe društvenih nauka i njima imanentne kritičke misli? Može li se npr. redistribucija planetarnog bogatstva vrednosno misliti iz ugla tehnicističkog praktikuma? Socijalna, etička, politička i kulturološka priroda ovog pitanja traži multidisciplinarnost uzroka i posljedica izraslih na tehnologijama i instrumentima finansijske moći, odnosno negativnim posljedicama primjene novih tehnoloških dostignuća. Da li takav okvir pruža i adekvatne školske naobrazbe poimanja pojmova tradicije, zajednice, solidarnosti, običaja, kulture, odnosno razumijevanja istorijskih okolnosti i međuučica koji su dugoročno opredjeljivali način, oblik i sistem ljudske zajednice? Razlika kultura i civilizacija nije sfera apriornosti koja se tumači sistemom praktičnih vještina i menadžerske kulture. U ovom duhu kazaćemo da su osnovi civilizacijske pismenosti temelj tumačenja i rješavanja globalnih problema.

Kako razumijevati mir, humanizam, slobodu, jednakost, poštovanje, univerzalna zajednička pitanja čovječanstva? Kakav je svijet erosa i tanatosa bez humanističke misli? Može li se smrt od strane pojedinca i društva, kao konačno ishodište fizičkog i materijalnog sopstva promišljati i razumjeti iz tehnicističkog okvira? Ili dalje, kako samorazumjeti procese kulturne

raznolikosti ili procese akulturacije, ili dalje, kako i uz pomoć kojih nauka misliti pitanja kao što su – migrantska kriza, hladni rat, protekcionizam, populizam, neofašizam...?

Derogiranje, devalviranje, osporavanje, koje organski potiče iz nerazumijevanja sadržaja, smisla i filozofskog pitanja, od strane globalnih reformista obrazovnog sistema XXI vijeka, objašnjava se stavom da je filozofija apstraktna sa *neupotrebljivim idejama!*

„Filozofska ne-upotrebljivost“ suštinski je proizvod pojednostavljene misli zahtjeva tržišta, odnosno prevashodnosti praktikovane, očitovane, gledljive koristi od određene nauke koja se preneseno kao vještina može uhvatiti, transponovati, upotrijebiti, fizički i materijalno iskoristiti. „Takva privreda ima nezajažljive potrebe: da bi funkcionisala, ona zahteva određenu vrstu ‘ljudskih resursa’ posebno onu koja kompulzivno sebe određuje kupovinom stvari, posjedovanjem svega i svačega, procjenjivanjem svega iz perspektive prijatnosti, fizičke bezbednosti i statusa“ kazao američki pedagog Džon Tejlor Gato, autor (subverzivne) knjige – *Zatupljuju nas: tajna strategija obaveznog školovanja*, koji dodaje „da su škole sjajan mehanizam da se uslove nadolazeće generacije na prihvatanje totalnog menadžmenta, da se svima nama nametne jedna vrsta doživotnog djetinjastog ponašanja u interesu naučnog menadžmenta, a njemu su potrebni ‘krnji ljudi’ da bi njima upravljao, zato što oni koji su cjeloviti odbacuju ‘produženo starateljstvo’“. Inače ovaj pedagog, kako u pomenutoj knjizi, tako i u svojim javnim nastupima i naučnim radovima govori o obrazovanju koje stvara poslušne službenike, a suzbija u ličnosti nasušno kritičko i kreativno mišljenje.

Duhovna, intelektualna i kritička korist od misaonog filozofskog angažovanja, propitujućeg smisla i stalnog procesa samopoboljšavanja, etičkog, estetskog, kulturnog, socijalnog, po školi *vještine obrazovanja* ili *obrazovanja kao vještine* je u drugom planu. Zato se kao problemski okvir predmetne teme

postavlja pitanje – da li je filozofsko traganje za izvorima istine, smisla, slobodne volje, svrhe ljudskog postojanja, moralnosti, objektivnosti u posmodernom „pametnom“ dobu višak? Između ostalog, i u kontekstu pitanog, filozofija je zaista filozofija (i) samo onda kada ne zaklanja oči pred paradoksima pa i misterijama. Takođe, u ovom duhu postavimo i pitanje, kakvi su efekti digitalne tehnologije na nivou mišljenja?

Znači, idući dalje, pitamo se šta će ostati od ljudske civilizacije, društva i kolektivne svijesti ako se ne podučavamo mudrosti, razmišljanju, logici, intelektu duha i tumačenju svijeta oko nas i u nama. Ne manje, pitamo se da li je umjesto razmjene velikih podataka, algoritama, aplikacija, distribucije privatnih podataka, korisnija razmjena misli i ideja, kao društveno-kritičko humanistički proces. Grinberg će u kontekstu ove teme ustvrditi da „aktuelni uspon jedne strukture koja baštini tzv. ‘kulturu izopštavanja’ (cancel culture) humanistiku nastoji svesti na servis ideološke ortodoksije... doprinosi toksičnoj atmosferi u društvu, đe je dijalog u sve većoj mjeri sputan“ (2020).

Da li je jedan od nivoa ovog pitanja-problema, postmoderno formiranje, protežiranje mejnstrim obrazovne politike gdje se akademsko „osoblje“ i zaposleni posmatraju kao interdisciplinarno intelektualni preduzetnici, a ne naučnici unutar sopstvenih disciplina. Suština i usredsređenost je na sticanju vještina, a ne kritičkih vrijednosti. Kapitalan kontekst vještine u smislu dihotomije problemskog okvira o kome govorimo odnosi se na digitalno-tehnološke instrumente. Iz ugla slobode i demokratije, *studia socio-humanitatis* postaviće pitanje-problem digitalnih platformi kao prostora za političku manipulaciju i kontrolu društva. Širenje dezinformacija i propagande putem teorija zavjere i obmanjujućih sadržaja, proizvodi su algoritama i baza velikih podataka kao instrumenata sofisticiranog masovnog nadzora.

Na udaru tržišta i njegovih ekonomskih lobija bez dileme danas su opšteobrazovni predmeti – filozofija, sociologija, etika,

građansko obrazovanje. Da li reformi obrazovnog sistema prethodi analiza tržišta ili analiza (potreba za njom) kritičke svijesti? Da li se i zašto pod pojmom *stručno obrazovanje* istovremeno derogira, minimalizuje, metaforički kazano, „pacifikuje“ moć kritičkih društveno-humanističkih nauka. Društvene nauke u tom kontekstu sve više će postajati ideal a sve manje realnost kritičke humanističke orijentacije i interakcije čovjeka i sociuma. Govoreći u ovom duhu o okruženju prezasićenom medijskim i tehničkim nadražajima u „kulturi ekonomizma, konzumerizma, brzine ‘lakoće postojanja’“ Tatjana Milivojević ističe: „kada društvo, monomanično opsjednuto profitom, a zbunjeni i zastareli sistem obrazovanja ne brine o tome da razvije, uznesu, diverzifikuje ljudske potrebe, gde i kako naći podsticaje i hranu za prirodom datu radoznalost i poriv za saznanjem i stvaralaštvom? Obrazovni sistem, kao medij prenošenja kulture, uhvaćen je u protivrečnost koju ne može da savlada: između sistema koji počiva na, kako ih From zove, pasivizirajućim potrošačkim pobudama, i zahtevima za sve višim obrazovanjem, i to omasovljenim.“ (2012: 35)

Kontekst neoliberalnog profanog, za novac naručuje i kupuje „analize društva“ ambiciozno i uspješno skrećući pažnju javnosti sa vitalnih na banalna, trivijalna, čak i besmislena pitanja. Iz binarnog, opozitnog odnosa tehnologija - filozofija, pitamo se šta i ko danas ima najveći uticaj na društvo? Da li su to velike tehnološke platforme, pred kojima se naše (tradicionalne) vrijednosti, institucije, demokratija i ljudska prava nalaze kao pred velikim izazovima. Velike tehnološke kompanije multinacionalnog karaktera postale su ne samo visoko-komercijalni mastodonti već i *de facto* politički akteri. Širenje lažnih vijesti, diskutabilni sadržaji na društvenim mrežama, pitanja privatnosti ili npr. niski porezi koje ove kompanije plaćaju u određenim djelovima svijeta, neposredni su produkti „pametnog doba“, koje traži adekvatna razumijevanja, i to svakako, od adekvatnih, društvenih nauka.

Može li pametna tehnologija samo-razumjeti, osjetiti čovjeka i njegovu humanu stranu? Kako i pomoću kojih alata ocijeniti i prepoznati prostor regulacije i samoregulacije tehnološke industrije, robotizacije i vještačke inteligencije?

Od očekivanja (realnog) da će digitalna tehnologija proširiti polja slobode i novih horizonata demokratije svijet je danas u epohi svojevrstne diktature informacija, prepoznatoj ne samo kroz mogućnost tehnoloških kompanija da kontrolišu informacije koje ljudi dobijaju. Tajni algoritmi *Big Tech-a* određuju načine percepcije svijeta, što otežava donošenje racionalnih odluka - što filozofi upravo nazivaju fundamentalnim aspektom slobodne volje. Upravo, u idealu i praksi slobodne volje problematizuje se pitanje – zašto su nam(ne)potrebne društvene nauke? Crpi li slobodna volja svoj habitus iz svijeta *vještina* ili svijeta *slobodne kritičke misli*, koju na učenju filozofije treba posmatrati kroz prostore slobode, njene iluzije i njene stvarne stvarnosti? Na suprotnom kraju slobode, kao njena negacija (do)živjeće se izbor slobode, a ne slobodan izbor, koji će biti određen algoritmima i platformama koje kontrolišu korporativne grupe koje nijesu potčinjene idealima, vizijama i nazorima slobode. Naprotiv, one ih sebi potčinjavaju.

* * *

Rezultat ove naše rasprave u najkraćem bi se sveo: društveno-kritička pamet i njima imanentne nauke više nijesu konkurentne na tržištu. Radne „vještine“ 21.vijeka sve više zavise od Silicijumske doline i njenih algoritama. U okviru mehanicističke paradigme i u ime „korisnosti“ dekonstruišu se koncepti društveno humanističkih nauka.

Današnji čovjek se situira i formatira u okvir pasivne sazajne uloge. Naime, burnim i ubrzanim tehnološkim razvojem, u kojem čovjek zahvaljujući perfekciji slike postaje dio globalne propagande-manipulacije, prekinuta je civilizacijska veza čovjeka i društveno-humanističkih nauka, te današnji postmoderni čovjek

ne vidi svog novog filozofa koji bi mogao da odredi pravce puta i djelanja ovog vijeka. Ideologija, estetika i etika XXI vijeka utemeljuju se na elektronskoj slici, koja posljedično u ontološkom smislu prouzrokuje neravnotežu u okviru koje je sve teže govoriti o pojedinačnoj kritičkoj percepciji svijeta, društvenih procesa, vremena i prostora, što zakonito podrazumijeva i fenomene nazadovanja društva. Na sceni je propagandno i manipulativno u odnosu na kritičko individualno i sumnjajuće, filozofski propitujuće. Gdje su nam danas vječita pitanja o smislu djelovanja i razmišljanja? Podjednako u političkom, kulturološkom, civilizacijskom, etičkom, socijalnom i ekonomskom smislu.

Konačno, treba li dokazivati vrijednosti društvenih nauka?

Literatura:

- From, Erih, *Umijeće življenja*, Podgorica, Nova knjiga, 2016.
- Gato, Tejlor Džon, *Zatupljuju nas: strategija obaveznog školovanja*, D&M Publishers Incorporated, 1991.god.
- Vukićević Slobodan, „Izborni predmeti ili ‘rat’ protiv društvenih nauka“, *Pobjeda*, 24. jul 2019, Podgorica.
- Tatjana, Milivojević, „Kultura i sreća“, *Kultura*, časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku, Beograd, str. 35, 2012. god.
- „Tajno zatupljivanje je svrha obaveznog školovanja“, *Politika*, dnevni list, 19. januar 2020, Beograd.
- Nikolić, Goran, „Zašto sociolozi, a ne ekonomisti, treba da upravljaju društvom?“, Časopis *Nedeljnik*, Beograd, str. 30, 2017. god.
- Mark L. Grinberg, Nenaučni i zlonamjerni napadi na FCJK i crnogorski jezik, *Pobjeda*, 22. septembar 2020, Podgorica

web

- Vesna, Stanković Pejnović, *Komercijalizacija obrazovanja*, 2017. god.